

МИЛОВАН Р. СУБОТИЋ*
Институт за стратегијска истраживања
Београд
ИВАН Р. ДИМИТРИЈЕВИЋ**
Факултет безбедности
Београд

УДК 323.28:314.15
Прегледни рад
Примљен: 18.01.2019
Одобрен: 23.02.2019
Страна: 295-310

ПОПУЛИЗАМ КАО ГЕНЕРАТОР ДЕСНОГ ЕКСТРЕМИЗМА НА ПРИМЕРУ МИГРАНТСКЕ КРИЗЕ

„Истином сматрају само оно што лепо звучи.“
Бертолт Брехт (1898-1956)

Сажетак: Популизам је један од оних појмова који су нам се, чини се преко ноћи, „десили“. Подробном анализом овог феномена, ипак видимо како је, чак и у теоријском смислу он термин који се, на успешан или мање успешан начин, анализира више од пола века, док је у практичном смислу свакако много старији. Још увек недовољно омеђен у научној и академској литератури, појам изазива колоквијалну збрку и дозвољава етикетирање најчешће политичких противника. Чињеница је да је популизам умногоме присутан у савременом политичком тренутку најстаријег континента и да су створене јаке десно-популистичке опозиционе странке, што се може видети у Француској, Холандији, Данској, Шведској и Немачкој. У неким државама, десничарски популисти су постали део власти, као у Белгији, Финској, Аустрији. У великом броју земаља ЕУ, популистичке странке у целини чине владу, као у Пољској, Мађарској, Чешкој и недавно у Италији. Да ли је популизам аналитичка категорија, који су то главни елементи популистичког репертоара, те да ли је мигрантска криза, и у којој мери, утицала на стварање и одржавање популистичких странака, покрета и група на европском тлу, само су нека од питања на које овај рад покушава да одговори.

Кључне речи: популизам, десни екстремизам, елементи популизма, тероризам, мигрантска криза

Уводна разматрања

Тврдња како живимо у доба до сада незабележеног успона популизма, како у академском тако и у медијском дискурсу, представља опште место. Тај успон најдиректније илуструју догађаји који су пре само неколико година из-

* milovan.subotic@mod.gov.rs

** ivan.dimitrijevic@fb.bg.ac.rs

гледали немогући, попут брегзита и Грампове победе. На ширем плану то укључује и све снажнију подршку за популистичку десницу која је Норберта Хофера (Norbert Gerwald Hofer) у Аустрији и Марин ле Пен (Marine Le Pen) у Француској довела надомак победе на председничким изборима, радикално антимуслиманску партију Герта Вилдерса (Geert Wilders) учинила најпопуларнијом странком у Холандији, те обезбедила значајне изборне успехе радикално десничарских антиимигрантских партија у Шведској и Немачкој. Овде треба додати и консолидацију све ауторитарнијих популистичких режима у Мађарској и Пољској и радикализацију популистичке реторике у остатку источне и централне Европе, метеорски успон „Покрета пет звездица“ у Италији, побуну популиста на левици која се испојила у кампањама Бернија Сандерса (Bernard Sanders) у САД, првог лабуристе скептичног према НАТО Џеремија Корбина (Jeremy Corbyn) у Британији и Жан-Лика Меланшона (Jean-Luc Mélenchon) у Француској, као и леве покрете попут „Подемоса“ у Шпанији и „Сиризе“ у Грчкој. Ни регион није остао поштеђен популистичке реторике. „Земље Западног Балкана се налазе у некој врсти перманентних предизборних активности које су од овдашњих политичких елита препознате као идеална прилика за одржање власти путем популизма.“ (Subotić, Dimitrijević, 2018: 81).

Сви ти догађаји и покрети често се квалификују као популистички. Да ли на њих можемо гледати као на јединствену појаву? Живимо ли заиста у ери популизма, или је термин популизам, као што неки аутори тврде, непримерен опис, журналистички клише и политички епитет чија основна сврха није анализа већ стигматизација противника? (Tamas, 2017).

Ипак, имајући у виду да је популизам (овако или онако схваћен) нешто што нас окружује и неминовно утиче на наше животе, на њега треба гледати као на корисну појмовну алатку, неопходну и незаменљиву када треба описати стање ствари у данашњем свету. Како ћемо објаснити временско и просторно груписање које конституише популистички тренутак, те одговорити на његова кључна потпитања: Зашто се популизам тако укоренио, зашто је ухватио маха и у оним деловима света за које се сматрало да су „дубоко демократски“, и зашто је крај двадесетог и нарочито почетак двадесетпрвог века тако повољна временска одредница за овај феномен?

Ако говоримо о популизму као категорији у времену, важно је истаћи да је још половином прошлог века литература о популизму била оптерећена сумњама у вези с природом, идеологијом, па чак и постојањем предмета своје анализе. Неки од покрета који се у најширем смислу доживљавају као популистички могу се пронаћи на левици, попут случајева у Северној и Јужној Америци али и све чешће на десници, као што је најчешће случај у Европи. Такође, „постоје и популистички покрети 'хибридног карактера' који недвосмислено комбинују елементе левице и деснице“ (Weyland, 2003: 1106). Друштвена база популизма може бити аграрна, што је случај у САД крајем 19. века или у источној и централној Европи између два светска рата, или „претежно урбана, попут већине случајева у Јужној Америци“ (Roberts, 1995: 88). „Протагонисти популизма могу славити друштвени и културни либерализам (пример Холандије и неких других земаља северне и западне Европе у последњих петнаестак

година), или га нападати, као у Мађарској и другим земљама источне и централне Европе последњих година“ (Brubaker, 2017: 1198).

Оно што популистичку идеју понајпре подупире јесте идеја „доброг и поштеног народа“ кога су превариле и изманипулисале „корумпиране и неспособне политичке елите“. Конкретан садржај и програм неког популистичког пројекта увелико зависи и о вредностима и обележјима доминантних политичких елита којима се супротстављају. „Уколико су те елите углавном либералне, онда ће популизам бити доминантно реакционаран, онакав какав превладава у Европи у последњих двадесетак година. Ако су, пак, доминантне елите углавном конзервативне, популизам ће – како то сугеришу случајеви Уга Чавеза (Hugo Rafael Chávez) у Венецуели и Рафаела Корее (Rafael Correa) у Еквадору – бити утемељен на левим политичким вредностима, као што је, на пример, заговарање интереса радника насупрот интересима богатих предузетника.“ (Šalaj, Grbeša, 2017: 326).

Оно што се, без обзира на леви или десни идеолошки предзнак, може сматрати „најмањим заједничким садржиоцем“ најразнороднијих популистичких мантри јесте тврдња како говоре у име “народа”, а против најразличитијих “елита”. С обзиром на различита разумевања појма „народ“, важно је истаћи његову вишезначност.¹ То може бити „обичан свет (народ као плебс), суверени народ (народ као демос) и културно или етнички засебан народ (народ као нација или етнос)“ (Meny, Surel, 2000: 46).

Инкриминишући карактер популизма доводи у сумњу чињеница да је „осим што није некаква нова категорија“ (Skinner, 2009: 336) нешто што веома лако може да заличи на демократију. Такође, проблем је то што је популизам морално и политички оптерећен термин. Он је једновремено и оружје политичке борбе и алатка академске анализе.

Неки од покушаја дефинисања појма

Појам „популизам” је, најблаже речено, споран. Расправе о њему нису довеле до прецизне и општеприхваћене дефиниције. Обично се набрајају њени елементи који, према Вајлсу чине „синдром популизма“ (Wiles, 1969: 112). Поменимо само неке од преко двадесет елемената који су најфреквентније заступљени у дефиницијама популизма: „морализам, мистична веза вође и народа, изолационизам, носталгија за прошлoшћу, глорификација силе, антииндивидуализам, антиелитизам, антиинтелектуализам, антимилиитаризам и антиестаблишмент“ (Исто, 113).

Сматрајући да о популизму очито постоје различити приступи приликом дефинисања појма, Канованова (Margaret Canovan) је у свом истраживању дала предност типологији, а не трагању за дефиницијом. Она разликује две врсте популизма са својим подврстама, а то су: „аграрни популизам - фармерски ра-

¹ Класификација преузета из Meny, Y., Surel, Y. „Par le peuple, pour le peuple: le populisme et les democracies“, Paris: Fayard, 2000, у: Brubaker R: „Between nationalism and civilizationism: the European populist moment in comparative perspective“, *Ethnic and Racial Studies*, 1191-1226, 2017.

дикализам, и аграрни социјализам интелектуалаца - народњаштво и *политички популизам* - диктаторски, демократски, реакционарни и политичарски“ (Сано-ван, 1999: 4).

Позивање на народ, дабоме, није увек у складу са демократијом. Сартори (Giovanni Sartori) понудио је поуздано мерило за разликовање демократске од недемократске употребе појма „народ“. Он разликује пет значења тог појма: апроксимативна већина („много људи“), интегрална већина („сав народ“), народ као ентитет („органска целина“), као множина („принцип апсолутне већине“) и народ као множина изражена „принципом ограничене већине“ (Sartori in: Donovan, 2019).

Популизам се обично представља као израз „органске целине“ народа, мада тако нешто реално не постоји, осим као митска слика. Али, дешава се да популизам обухвати већи део народа који се осећа и понаша као интегрална или апсолутна већина. Тада популизам може не само да угрози демократију, уколико се јавља у демократском поретку, него и да је разори, као што је то био случај, на пример, са фашистичком Италијом или нацистичком Немачком. Популизам у земљама без демократије, упркос томе што се на њу позива, доводи у питање сам почетак стварања елементарних претпоставки демократије.

У новијој литератури популизам се најчешће посматра као спој масе и вође и као преплитање рационалних и ирационалних чинилаца.

Протагонисти тезе да је за популизам карактеристичан специфичан облик организовања политичких странака, сматрају да „под популизмом подразумевамо посебан тип устројства политичке странке у којем кључну улогу има тзв. харизматични лидер“ (Taggart, 1995: 41). И вођа и маса полазе од убеђења о завери против њиховог народа, показују страх према сложености света и одбацују представничку демократију. То је, сматра Тјери де Босе „културна матрица популизма“ (Beauce, 1987). Иза популизма као „мистике народа“, контроверзни француски филозоф Паскал Брикнер истиче оно што назива „игром удвоје између једног политичког слоја који се нада да ће остати на власти, и јавног мњења које нити је довољно обавештено нити је нарочито заинтересовано да се упозна са ситуацијом, већ изненада у неком мање или више харизматичном лидеру препознаје отелотворење својих неостварених жеља“ (Bruckner, 1986: 76). Такође, наставља Брикнер, „из страха од будућности, стрепње од непознатог, забринутости због губитка или неоствареног идентитета, бојазни од оног другог, носталгије за некадашњом величином, 'мали човек' тражи растерећење у припадништву маси и следбеништву вођи, а вођа се односи према њему по начелима 'обрнуте психоанализе', појачава његове фрустрације и агресивности да би га спречио да стекне личну независност“ (Исто, 77).

У пежоративној употреби, популизам се користи за одбрану једне суже-не и анемичне концепције демократије, онако како је један од највећих аналитичара овог феномена Ставракакис назива, „демократије без демоса“ (Stavrakakis, 2014: 567). Неки аутори, попут Милера, тај негативни суд уграђују у дефиницију популизма и одређују га као суштински антидемократску појаву (Müller, 2016), док неки други опет наглашавају суштински демократску при-

роду популизма. Протагониста тзв. демократског популизма је Кенован који га описује као саму “идеологију демократије” (Canovan in Meny, Surel, 2002: 29), док „колега по виђењу“, Кристофер Лаш, на популизам гледа као на “аутентични глас демократије” (Lash, 1996: 105).

На основу до сада изнетог можемо установити одређене карактеристике популизма. Реч је о историјској појави која има заједничка обележја али и одређене специфичности. Оно што је заједничко не допушта да га сведемо на овај или онај конкретни облик: фашизам, нацизам, болшевизам, нити на огледну демократију. Реч је о споју учења и практичног деловања те се не може свести само на идеологију (национализам, шовинизам, клерикализам и слично), нити само на овај или онај облик деловања (странка, покрет, војска, црква, паравојска и слично). Тако схваћен, популизам карактеришу неки од елемената који најфреквентније појављују: страх од еманципаторских промена, мржња према њиховим покретачима и настојање да се они силом онемогуће. „Циљ учења и деловања је уништење непријатеља, оличеног у разним заверама против властите нације, чије паклене планове (сценарије) остварују друге нације и „издајници“ у властитим редовима. Пут избављења из угрожености води преко враћања светим традицијама, ка изолационизму од света, а главни актер избављења је снажан национални покрет предвођен харизматским вођом. Такав покрет се ослања на затечене и нове апарате моћи (војне, полицијске, пропагандне). Највидљивији симптоми популизма су: антииндивидуализам, антирационализам, антиплурализам, антихуманизам, антилиберализам, антисоцијализам, антиинтелектуализам, антиелити-зам, једном речју – антимодернизам.” (Роров, 1993).

Концепт „народ против елита“ и неки од осталих елемената популистичког репертоара

Централни елемент популистичког репертоара је тврдња да говоримо и поступамо у име народа. Чињеница да је то централни или чак конститутивни елемент популизма универзално је прихваћена у новијој литератури. Међутим, пошто је тврдња да говоримо и поступамо у име народа централна и у савременим демократским контекстима, аутори обично додају да је специфичност популизма тврдња да се говори и поступа истовремено у име народа и против “елита”.

Вратићемо се на тренутак напору дефиниционог одређења појма „популизам“, али анализирајући искључиво однос „народ – елита“. Са утицајног становишта које заступа Муд, популизам се дефинише као „визија друштва које је недвосмислено подељено између народа и корумпиране елите” (Mudde, 2004: 543).

На вертикалној оси, коју Муд нарочито апострофира, народ се дефинише у опозицији према економским, политичким и културним елитама. „Он је морално исправна категорија (мада не нужно безгрешан), економски је угрожен,

марљив, посвећен породици, говори отворено и обдарен је здравим разумом, док “елита” – богати, моћни, добро повезани, прекомерно (!!) образовани и институционално етаблирани – живе у другачијим световима, играју по другачијим правилима, заштићени су од економских недаћа, служе само себи, често су корумпирани, немају додира са бригама и проблемима обичних људи и презиру њихове вредности, навике и начин живота.“ (Mudde, 2004: 544).

Према Милеру (Müller), народ се може дефинисати не само у односу на слојеве на врху већ, такође на вертикалној оси, и односу на оне на дну. Тако се „слојеви на дну друштвене лествице могу приказивати као паразити или нерадници, као овисници или девијанти, као непослушни или опасни, као они који не заслужују бенефиције и не завређују поштовање и отуда не припадају такозваном пристојном, поштеном, нормалном, радном народу” (Müller, 2016: 23).

Посматрано према тзв. хоризонталној оси, народ се перципира као заокружен колективитет, а главна супротност, без обзира да ли је реч о левом или десном популизму, је између „унутрашњег и спољашњег“ (Brubaker, 2017: 12). У левом популизму заокружени колективитет се дефинише економски или политички, а претећа “спољашњост” се идентификује са неконтролисаним трговином, нерегулисаним глобализацијом, Европском унијом, или (нарочито у Јужној Америци) са америчким империјализмом. Десни популизам приказује народ као културно и етнички ограничен колективитет који дели заједнички и особен начин живота. Тај колективитет је угрожен од спољашњих група или сила, укључујући и “унутрашње аутсајдере”: оне који живе унутра, а који се чак и када јесу држављани не виде као да припадају или потпуно припадају нацији (Brubaker: 2017: 13).

Поред овог кључног популистичког обрасца оличеном у црно-белом односу на релацији „народ – елита“, важно је истаћи и неколико „**пратећих елемената популистичког репертора**“ које би било најбоље посматрати у две равни: као разраду или спецификацију вертикалног опозита између народа и елите и хоризонталног антагонизма између унутрашњег и спољашњег“ (Brubaker, 2017: 14).

Први од ових пратећих елемената била би „*антагонистичка реполитизација*“, која почива на неопходности поновног преузимања демократске политичке контроле над оним доменима живота за које се сматра да су деполитизовани и де-демократизовани, то јест, повучени са подручја демократског одлучивања“ (Sanovan, 2002: 29). У корпусу оваквих и сличних размишљања може бити и „противљење преношењу кључних аспеката националног суверенитета на Европску унију која пати од дубоког 'демократског дефицита' и оптерећена је деполитизујућом конституционализацијом начела економских слобода“ (Grimm 2015: 463).

Мајоритаризам је други пратећи елемент популизма и тумачи се као потврђивање интереса, права и воље већине против интереса, права и воље мањине. Мајоритаристичка критика може бити уперена против људи на врху, али и оних на дну или оних на маргинама. Бранитељи права већине нападају привилеговану мањину. Али такође могу нападати права и бенефиције дате људи-

ма на дну лествице, попут одређених бенефиција из пакета социјалне помоћи или процедуралне механизме заштите осигуране правним системом, наводно на рачун “пристојне, радне већине” (Pratt, 2007). Могу се оспоравати покушаји да се промовишу интереси, заштите права или уважи достојанство маргиналних група дефинисаних верском, расном или етничком припадношћу, имиграционим статусом, сексуалном оријентацијом или родом.

Као трећи елемент јавља се антиинституционализам, или тачније речено, *селективни антиинституционализам*. Када се једном докопају власти, популисти могу изградити сопствене институције или покушати да успоставе доминацију и контролу над постојећим институцијама (Müller, 2016: 61-62). Популисти се често залажу за „директну демократију уместо представничке, обично кроз 'проверене' процедуре као што су референдум и плебисцит, а понекад кроз експерименте са 'хоризонталним' дистрибуираним, партиципативним и умреженим облицима политичког ангажовања“ (Tormey, 2015: 13).

Следећи од поменутих пратећих елемената јесте *протекционизам*. Под њим, у најширем смислу; сматрамо потребу да „штитимо народ, од претњи које долазе одозго, одоздо, и данас нарочито споља“. Више је варијетета протекционизма попут економског, безбедносног или културног. „Економски протекционизам наглашава претњу коју јефтина страна роба представља за домаће произвођаче, као и јефтина инострана радна снага за домаће раднике. Безбедносни истиче претње од тероризма и организованог криминала, док културни протекционизам наглашава претњу познатом начину живота коју представљају 'аутсајдери' који се разликују по вероисповести, језику, исхрани, облачењу, говору тела и начинима коришћења јавних простора.“ (Moffit, 2016: 59).

Последњи, по овом редоследу пети, елемент популистичког репертоара није стриктно везан за садржај популистичке реторике, попут прва четири. Он са популистичком реториком кореспондира у смислу начина њене презентације и то кроз: *стил комуникације, реторике, представљања и говора тела*. Овај популистички стил подробно описује Остиги као “низак пре него висок, као стил који даје предност сировом и грубом (али топлим и неспутаном) у односу на рафиниран и култивисан (али хладан и уздржан) језик“ (Ostiguy, 2009: 41). У складу са популистичком реториком објашњеном у овом „петом елементу“ популизма је и „истицање опозиције између здравог разума и једноставног изражавања у односу на ограничења и спутаност уљудног говора и политичке коректности“ (Moffit, 2016: 61).

Популисти очито, не само да критикују правила којима је регулисан прихватљив говор, већ и налазе задовољство у кршењу тих правила. „Стратегијом провоцирања која треба да привуче пажњу они у први план стављају своју спремност да крше табуе, одбијају коришћење еуфемизма и нарушавају конвенције уљудног говора и 'нормалног' понашања“ (Исто, 62). Као што примећује Колеман, „Грамп често користи упадљиву грубост, сирове сексуалне референце и позу 'лошег момка' да би пројектовао слику аутентичности, насупрот наступу Хилари Клинтон који се доживљава као неаутентичан и програмиран“ (Coleman, 2016).

Демографске, економске и културне трансформације као плодно тле протекционистичког популизма

Околности, које су погодвале демографским, економским и културним трансформацијама, отвориле су могућности за прецизније уобличене популистичке политике које наглашавају како „штите народ и уобичајени/прихваћени начин живота од претњи које долазе одозго, споља или са маргина друштва“ (Duuvendak, 2011:22). Масовна имиграција, од које све већи део потиче са територија изван Европе, пружила је најдиректнији и најкозистентнији подстицај протекционистичком популизму у Западној Европи, и у нешто мањој мери у САД. Имиграција је тако променила структуру тржишта рада, знатно увећала расну, етничку, језичку и верску хетерогеност становништва и постепено и темељно трансформисала урбани јавни простор. Упоредо са овим дешавањима, појачале су се тврдње које говоре о потреби да се од миграната заштите радна места, културни идентитет и начин живота народа, који се неретко тумачи као „домицилни“, „староседелачки“ или „аутохтони“. Ова потреба за протекционизмом последњих година је на најстаријем континенту најчешће довођена у везу са заштитом од исламизације Европе².

Масовни прилив мигрантске радне снаге, уз отварање националних економија, део је ширег скупа економских трансформација које су одредиле делимично преклопљене, али ипак особене облике савремених популизма у Западној Европи. „Постојање два међусобно опонентна режима: за проток капитала и проток имиграната, сведочи да се популисти воде оним што често зовемо политиком двоструких стандарда.“ (Суботић, 2017: 89). У односу на брз раст, релативну стабилност, респектабилну једнакост и општи просперитет у првим послератним декадама, „економске трансформације су у неколико последњих деценија отвориле нов простор за изношење тврдњи о иступању у име 'малих' или 'обичних' људи против 'оних на врху', као и против спољашњих група и сила које прете 'нашим радним местима', 'нашем' просперитету, 'нашој економској сигурности', 'нашем' начину живота...“ (Brubaker, 2017: 24).

Чињеница је да су за успех популиста умногоме заслужне и партије социјалдемократске провенијенције које се у овим новим околностима нису снашле, тј. нису искористиле политичку шансу коју су те велике економске промене донеле. Уместо тога, њихов неолиберални заокрет је оставио отворен простор за улазак неких других партија, како са левице тако и (нарочито карактеристично за европски континент) са деснице, које су иступиле са популистичким економским програмима.

Иако многи од савремених популистичких образаца скоро једнако важе и за САД и Западну Европу, устројство институција Европске уније омогућило је особен фокус и произвело привлачну мету за економске и културне облике протекционистичког популизма у Европи. Може се рећи да овај „рај за популисте“ траје више од четврт века, још од одржавања бурних референдума о

---

² Више о (не)оправданости страха од исламизације Европе у: Subotić, Milovan, „(Ne)opravdan strah od islamizacije Evrope“, Viteška kultura - Chivarious culture, br. 7, Beograd, 2018. (283-304).

Мастрихтском споразуму у Данској и Француској 1992. године. „Евроскептични популисти апострофирају нарочит демократски дефицит Европске уније, наметање државних политика одозго, квазиуставно промовисање тржишних слобода на рачун свега другог, укидање националних граница, као и положај истовремено 'изнад' и 'изван' националних електората“ (Vasilopoulou, 2013: 159).

Нови таласи еманципаторског либерализма иницирани шездесетих година двадесетог века су, у домену политике идентитета и разлике, очигледно отворили простор за усмеравање популистичких напада према идеји о политичкој коректности и тиме омогућили иступање у име симболички занемарене, или обезвређене већине против наводног привилеговања мањина. „Ограничавање говора који се сматра увредљивим или штетним за мањине, карактеристичне за дискурсе и праксе мултикултурализма, очито провоцира иступе против перципираног симболичког уздицања и посебног третмана расних, етничких и верских мањина, било имиграната или неимиграната.“ (Skrentny, 2002: 162) Такође, све шире признавање права ЛГБТ популације, праћено стигматизацијом противника таквих права као хомофобичних или, онедавно, трансфобичних, отворили су простор за иступе у одбрану традиционалних облика брака и породице, као и традиционалних родних и сексуалних норми. У северној и западној Европи, „еманципаторски либерализам у домену рода и сексуалности присутан је у културно протекционистичкој популистичкој политици на један другачији начин: „цивилизацијски” популизам прихвата родни и сексуални либерализам као централни елемент 'пост-хришћанског' Запада који је суштински неускладив са исламом“ (Brubaker, 2017: 1198).

Улога масовних имиграција у комбинацији са економским променама и новим таласима еманципаторског либерализма очито није занемарљива. Оне се у очима популиста претварају у сјајан „алат“ за приказивање овог „репертоара“ као добро осмишљеног пројекта иза којег стоје друштвено, економски и културно либералне елите.

Популизам и мигрантска криза

Средњорочни трендови у савременој Европи који се огледају у слабљењу партијске демократије, медијатизацији политике и комерцијализацији медија, као и очигледно све већи јаз између грађана и „места на којима се доносе одлуке“, могу помоћи у објашњавању успеха популизма у неколико последњих деценија. Они помажу и да се објасни склоност политичких актера да се директно обраћају „народу“ и усвајају бар неке елементе популистичког стила комуникације. Уважавајући ове околности лакше је разумети зашто на таласима криза антиимиграциони популисти и евроскептичне партије постају структурна одлика политичког пејзажа у већини европских земаља. Криза није неутрална категорија у анализи друштва, „то је категорија друштвене и политичке праксе која се мобилише да би се обавио одређени политички посао“ (Brubaker, 2011: 103), или како то Мофит примећује: „криза не претходи и није наза-

висна од популистичке политике, напротив она је централни део популистичке политике“ (Moffitt, 2016: 111).

Осим Шпаније и Грчке, где је популистички образац “отишао улево“ и јасан је продукт економске кризе, популистичку реакцију десног предзнака је најдиректније и најочевидније изазвала мигрантска криза, која је „више него било који други геополитички процес уздрмала европски континент“ (Деспотовић, 2017: 169). Мада је број имиграната 2015. године био велики, он објективно није био несавладив. Бројка од 1,3 милиона поднетих захтева за азил у земљама ЕУ готово је двоструко већа од претходно забележеног највећег броја захтева из 1992, али то је и даље само „једна четвртина једног процента становништва ЕУ“.³

Најдиректнији политички ефекти мигрантске кризе осетили су се у Немачкој, Шведској и Мађарској. У Немачкој, криза је истовремено произвела тренутак несвакидашње отворености (одлука Ангеле Меркел у септембру 2015. године, да отвори границе Немачке свим азилантима који су путовали преко Мађарске и Аустрије и примерена реакција немачког цивилног друштва) и снажну реакцију против такве отворености која се „манифестовала трансформацијом „Алтернативе за Немачку“ (Alternative für Deutschland, AfD) из неолибералне, тзв. професорске партије у антиимигрантску, антимуслиманску популистичку партију која је остварила, до тада незамисливе, изборне успехе на локалним изборима 2016. и савезним изборима 2017.“ (Goerres, Spies, Kuntlin, 2017: 29). У Шведској, која је 2015. примила више избеглица по глави становника него Немачка (Rydigen, Van der Meiden, 2016), на изборима 2018. године, екстремно десничарска антиимигрантска партија Шведских демократа освојила је 17,6 посто гласова, што је значајан раст у односу на 12,9 колико су добили на претходним изборима.⁴

У Мађарској, једној од главних станица на западнобалканској рути, премијер Виктор Орбан је преузео антиимигрантску иницијативу изградњом ограда од бодљикаве жице. У популистичким круговима десног предзнака, он се приказује као усамљени лидер који је прихватио задатак да „сачува Европу од ње саме“, а посебно од онога што описује као европски „самоубилачки либерализам“.⁵ Следећи Орбанов пример, водећи политичари у Пољској, Словачкој и Чешкој прихватили су ову реторику. Колики је бесмисао у данашњој „деидеологизацији идеологије“ илуструје и пример премијера Словачке који је, као номинално социјалдемократа (!!), обећао да „земља неће примити ниједног муслимана“ (Matharu, 2016). У Аустрији, још једној важној мигрантској

---

³ Према: Prema: Number of Refugees to Europe Surges to Record 1.3 Million in 2015, Pew Research Center - Global Attitudes & Trends, August 1, 2016. http://www.pewglobal.org/2016/08/02/number-of-refugees-to-europe-surges-to-record-1-3-million-in-2015/pgm_2016-08-02_europe-asylum-11/01/2019.

⁴ Види: „Švedsko upozorenje Evropi“, Radio Slobodna Evropa, 11. septembar 2018. <https://www.slobodnaevropa.org/a/%C5%A1vedska-izbori-rezultati-desnica-poruke-evropa-populizam-/29481858.html> 14/01/2019.

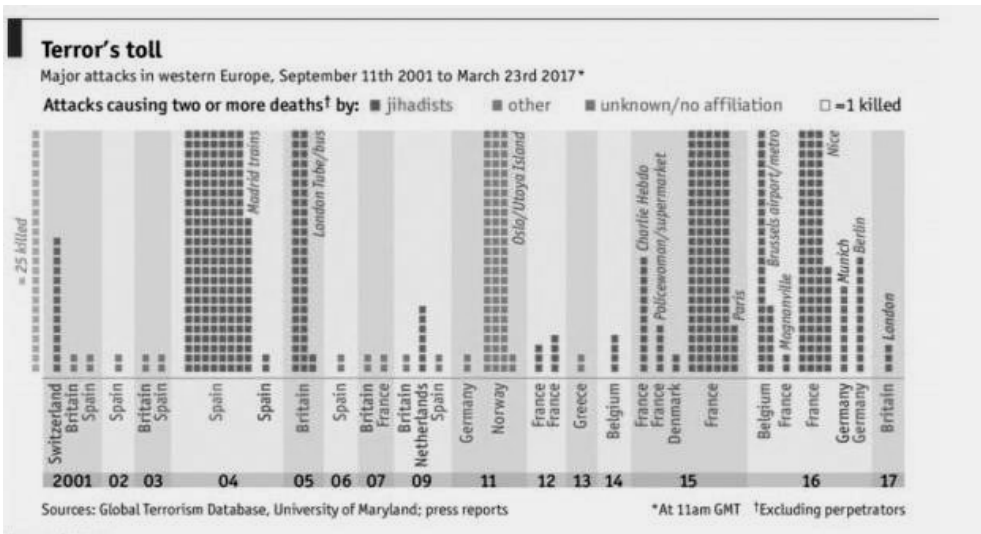
⁵ Orbán: Hungary's sovereignty depends on receiving EU funds, <https://budapestbeacon.com/orban-hungarys-sovereignty-depends-on-receiving-eu-funds/>, 11/11/2018.

станици на путу до Немачке и северних земаља, подршка за радикално десничарску, антиимигрантску „Партију слободе“ нагло је порасла и она се последњих година редовно налази на врху популарности аустријских странака. То важи и за истоимену партију Герта Вилдерса (Geert Wilders) у Холандији, која „жестином антимуслиманске реторике одскаче чак и на популистичкој десници“ (Vossen, 2016: 26).

Избегличка криза је, како то с правом примећује (Offe, 2016: 19), „као и економска пре ње, изазвала ширу кризу европских институција“. Даблински систем који регулише пријављивање за азил почео је да бива преоптерећен, а Шенгенски споразум о слободном кретању унутар ЕУ се нашао на ивици колапса. Слобода кретања, која је била један од најпопуларнијих аспеката европске интеграције, дошла је у ситуацију да зависи од, очигледно порозних, спољних граница Уније.

Талас терористичких напада 2015. године, донео је нову „подршку“ популистичким одговорима на све сложенију кризу. Укупан број жртава у најновијим терористичким нападима је приближно 400, што је знатно мање од готово 3000 убијених у нападу 11. септембра или приближно 2.500 жртава за које су одговорне ИРА и ЕТА у великој Британији и Шпанији (види графикон).

Број жртава у терористичким нападима у Европи 2001-2017⁶

Ипак, повећана учесталост и симболички одјек напада у Паризу, Бриселу, Берлину, Лондону, Копенхагену, Стокхолму и Барселони, као и огромна медијска пажња коју су привукли, омогућили су популистичкој десници да изгради и драматизује осећај небезбедности и рањивости, као и да шмитовску политичку семантику пријатеља и непријатеља удруже са хангтинтоновском тезом о сукобу цивилизација. То се на најнепосреднији и најдиректнији начин одиграло у Француској, где је била највећа концентрација напада, и где је ван-

⁶ <https://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2017/03/terrorism-timeline> 05/01/2019.

редно стање званично проглашено у новембру 2015, те продужавано шест пута.⁷ И док се напади од 11. септембра, као и они у Мадриду 2004. и Лондону 2005. тумаче као акутни и непоновљиви догађаји, актуелни талас терористичких напада у Европи иде у прилог тврдњама популиста о хроничној небезбедности.

Још један важан пратилац, неки би рекли и генератор криза, јесте криза јавног знања на коју указују дебате о лажним вестима, и алтернативним чињеницама и времену после истине. Као у Хакслијевом „Врлом новом свету“, „преобиље и наизглед демократска хипердоступност 'информација' у хиперповезаном дигиталном екосистему, продубљена умножавањем дезинформација које се пласирају ради профита или као попаганда, ослабили су ауторитет посредничких институција које производе и дистрибуирају знање: универзитети, наука и штампа“ (Persily, 2017: 67-68). Криза јавног знања отвара врата популистима а посебно, у садашњој конјуктури, популистичкој десници. Истовремено, то је и прилика за генерисање и ширење не само „алтернативних чињеница“, већ и читавог алтернативног погледа на свет који није само заштићен од сваког оспоравања него добија и обиље потврда са континуираним приливом нових „информација“. На овај начин могуће је стварати или продубљивати моћ баш оних криза на које популисти наводно реагују, као и моћ да заоштре и продубе поделу између „народа“ и „елите“, и нарочито, између инсајдера и аутсајдера, које су главно популистичко оружје данашњице.

Уместо закључка

Популизам је очигледно појам који је заузео битно место у политичкој пракси, академском дискурсу, на страницама медија. Тај термин се најчешће користи као синоним за „противнике елита“ и чини се независним од неких одређених политичких идеја, јер прецењује понашање, на уштрб садржаја. Отуда се термин првенствено повезује с одређеним расположењем и емоцијама, па се може често чути да су популисти „љути“, а да су њихови гласачи „разочарани“ или хронично „незадовољни“. Још једна заједничка нит међу популистичким лидерима јесте да они не воле „сложене демократске системе“ савремене владе. Уместо тога, више воле директну демократију, нешто налик референдуму. У том случају лидер доноси одлуку на начин који једноставно није могућ у традиционалној демократији.

Економска криза која је нарочито погодила поједине земље ЕУ попут Грчке, Шпаније, Италије или Исланда, осетила се и далеко изван граница ових, кризом најтеже погођених земаља. Популисти су искористили кризу да драматизују њене ефекте и поједноставили их као борбу за радна места и тржишта сопствених држава. Ова матрица се показала као успешна на примеру Трампове победе на изборима у САД, као и припреме, касније и успеха, британског

---

⁷ О томе како људска права постају талац борбе против тероризма, на, између осталог, примеру Француске, види: Суботић М, Миленковић М. „Борба против тероризма из угла редефинисане безбедносне парадигме и теорије политике“, Војно дело 2/2018.

брегзита. Ипак, изван Шпаније и Грчке, које су следиле левичарски популистички образац, најдрастичнију популистичку реакцију на десном идеолошком полу изазвала је избегличка криза из 2015. године. Европски национално-популистички дискурси су искористили прилику да све чешће истичу претњу од исламизације најстаријег континента. Оно што је такође ишло на руку десним популистима били су и терористички напади на европском тлу који су коинцидирали са мигрантским таласом. Обећана је одбрана националне, као и европске хришћанске културе и идентитета од утицаја ваневропске (нехришћанске) имиграције великог обима.

На крају се поставља кључно питање, боље речено два: Да ли популизам узима све више маха у Европи и да ли је будућност Европе у рукама популиста? На прво је одговор недвосмислено потврдан и то је појашњено на страницама овог рада. Што се тиче другог питања, оно је комплексније, па би такав био и одговор. Наиме, околности и даље иду на руку популистима, и тренд даљег успона популистичких идеолога и протагониста ће се наставити. Уочи избора за Европски парламент, маја 2019. године, шансе за даљи раст популистичких опција су велике. Оно што за популисте представља проблем је како наставити успешно са популистичким мантрама након освајања власти. Тврдње о изузетности, о правој адреси којој се народ обраћа против елита и експлоатација вечите угрожености на линији: елите изнутра и мрски непријатељ споља, није лако дуготрајно одбранити у периоду када популисти дођу на власт. Овакве тврдње ће у неком тренутку постати лака мета за дискредитацију од стране организованих политичких противника, који политичку идеологију не темеље на израженим популистичким обрасцима.

Литература:

1. Beauce T. (1987): A description applied by a French diplomat, *Le Monde*, 5 september
2. Brubaker R. (2017): Why populism?, *Theory and Society*, 1 – 51, October 26.
3. Brubaker R. (2017): Between nationalism and civilizationism: the European populist moment in comparative perspective, *Ethnic and Racial Studies*, 40(8), 1191-1226.
4. Brubaker, R. (2011): Economic crisis, nationalism, and politicized ethnicity, In Calhoun, Craig & Derluigan, Georgi (Eds.), *The Deepening Crisis: Governance Challenges after Neoliberalism* (pp. 93-108). New York: Social Science Research Council and NYU Press.
5. Bruckner, P. (1986): *The Tears of the White Man: Compassion As Contempt*, The Free Press, 1986.
6. Canovan, M. (2002): Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy, In Y. Meny & Y. Surel (Eds.), *Democracies and the Populist Challenge* (pp. 25-44). London: Palgrave Macmillan UK.
7. Canovan, M. (1999): Trust the People: Populism and the Two Faces of Democracy”, *Political Studies*, 47/1, 2-16.
8. Coleman, G. (2016): On Truth and Lies in a Pragmatic, *Performative Sense (with my respects to Nietzsche) or why Reality Needs a Better PR Department*, Medium, November 20.

9. Duyvendak, J. W. (2011): *The Politics of Home*, London: Palgrave Macmillan UK.
10. Despotović, Lj. (2017): *Globalizacija i geopolitika identiteta*, Sremski Karlovci: Kairos.
11. Goerres, A., Spies, D. C., & Kumlin, S. (2017): *The Electoral Supporter Base of the Alternative for Germany*, Rochester, NY: Social Science Research Network.
12. Grimm, D. (2015): The Democratic Costs of Constitutionalisation: The European Case, *European Law Journal*, 21(4), 460-473.
13. Lasch, C. (1996): *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy*, W. W. Norton & Company.
14. Matharu H, (2016): Slovakian Prime Minister says 'Islam has no place in this country' – weeks before it takes over EU presidency, *Independent*, May 27, 2016, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/islam-has-no-place-in-this-country-says-slovakian-prime-minister-weeks-before-it-takes-over-eu-a7052506.html>, 12/01/2019.
15. Meny, Y., Surel, Y. (2000): *Par le peuple, pour le peuple: le populisme et les democracies*. Paris: Fayard.
16. Moffitt, B. (2016): *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*, Stanford University Press.
17. Mudde, C. (2004): Populist Zeitgeist, *Government and Opposition*, 39(4), 542-563.
18. Müller, J.W. (2016): *What is populism?*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
19. Number of Refugees to Europe Surges to Record 1.3 Million in 2015, Pew Research Center - Global Attitudes & Trends, August 1, 2016. http://www.pewglobal.org/2016/08/02/number-of-refugees-to-europe-surges-to-record-1-3-million-in-2015/pgm_2016-08-02_europe-asylum-01/
20. Offe, C. (2016): *Europe entrapped*, Cambridge ; Malden, MA: Polity.
21. Orbán: Hungary's sovereignty depends on receiving EU funds, <https://budapestbeacon.com/orban-hungarys-sovereignty-depends-on-receiving-eu-funds/>, 11/11/2018.
22. Ostiguy, P. (2009): *The high and the low in politics: a two-dimensional political space for comparative analysis and electoral studies*, Kellogg Institute.
23. Persily, N. (2017): Can Democracy Survive the Internet? *Journal of Democracy*, 63-76.
24. Popov, N. Srpski populizam: od marginalne do dominantne pojave, *Dodatak Vremena* br. 135, 24. maj 1993.
25. Pratt, J.(2007): *Penal Populism*. London and New York: Routledge.
26. Roberts, K. M. (1995): Neoliberalism and the Transformation of Populism in Latin America: The Peruvian Case, *World Politics*, 48(1), 82-116.
27. Rydgren, J., & Van der Meiden (2016): Sweden, Now a Country Like All the Others? The Radical Right and the End of Swedish Exceptionalism. *Working Paper*, Department of Sociology, Stockholm University.
28. Šalaj B., Grbeša M. (2017): Što je populizam i kako ga istraživati“, *Društvena. istraživanja*. Zagreb, god 26. br. 3, 321-340.
29. „Švedsko upozorenje Evropi“, Radio Slobodna Evropa, 11. septembar 2018. <https://www.slobodnaevropa.org/a/%C5%A1vedska-izbori-rezultati-desnica-poruke-evropa-populizam-29481858.html> 14/01/2019.
30. Sartori, G. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Cambridge, Cambridge University Press, 1976, u: Donovan M. *Populism and the origins of the “Second Republic” - A historical institutional perspective*, <https://www.sisp.it/files/papers/2009/mark-donovan-420.pdf>, 11/01/2019.
31. Skinner, Q. (2009): A Genealogy of the Modern State, *Proceedings of the British Academy*, 162, 325-370.

32. Skrentny, J. D. (2002): *The minority rights revolution*, Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press.
33. Stavrakakis, Y. (2014): *The Return of the People, Populism and Anti-Populism in the Shadow of the European Crisis*, *Constellations*, 21(4), 2014.
34. Subotić M, Dimitrijević I. (2018): Ekstremizam na Zapadnom Balkanu kao prepreka proklamovanoj politici EU o pomirenju i dobrosusedskim odnosima, *Zbornik Srbija i Svet 2017.*, ur. D. Proroković i V. Trapara, Institut za političke studije, Beograd.
35. Subotić M, Milenković M. (2018): Borba protiv terorizma iz ugla redefinisane bezbednosne paradigme i teorije politike, *Vojno delo* 2/2018.
36. Subotić, M. (2017): Migracije danas – nosilac materijalnih, duhovnih i mnogih drugih razmena među ljudima (i)li instrument za širenje islamističkih ideja u Evropu, *Kultura Polisa, posebno izdanje 2*, (81-94).
37. Subotić, M. (2018): (Ne)opravdan strah od islamizacije Evrope, *Viteška kultura - Chivalrous culture*, br. 7, Beograd (283-304).
38. Taggart, P. (1995): New populist parties in Western Europe. *West European Politics* 18(1), 34–51.
39. Tamas, G. M. (2017, February 24). The Mystery of Populism” Finally Unveiled, (opendemocracy) .<https://www.opendemocracy.net/wfd/can-europe-make-it/g-m-tamas/mystery-of-populism-finally-unveiled>, 21/12/2018.
40. Tormey, S. (2015): *The end of representative politics*, Malden, MA: Polity Press.
41. Vasilopoulou, S. (2013): Continuity and Change in the Study of Euroscepticism: Plus ça change?, *JCMS: Journal of Common Market Studies* 51(1), 153-168.
42. Vossen, K. (2016): *The Power of Populism: Geert Wilders and the Party for Freedom in the Netherlands*, Routledge.
43. Weyland, K. (2003): Neopopulism and Neoliberalism in Latin America: How Much Affinity?, *Third World Quarterly*, 24(6), 1095-1115.
44. Wiles, P. (1969): *A Syndrome, Not A Doctrine. In Populism - Its Meanings and National Characteristic*, edited by G. Ionescu and E. Gellner. London: Weidenfeld and Nicolson.

POPULISM AS A GENERATOR OF THE FAR-RIGHT EXTREMISM ON THE EXAMPLE OF MIGRANT CRISIS

Summary: Populism is obviously a term with significant position within political practice, academic discourse, media pages. This term is often used synonymous with “establishment opponent”, and seems independent from certain political ideas, because it overestimates the behavior over contents. That is why the term is primarily related to certain sentiments and emotions, so it could often be heard that populists are “mad”, and their voters “disappointed” or chronically “dissatisfied”. One more common thread among populist leaders is that they do not love “complex democratic systems” of contemporary government. Instead, they prefer direct democracy like referendum. In that case, the leader makes decision in matter which is simply not possible in traditional democracy.

Economic crisis, which particularly hit certain EU countries like Greece, Spain, Italy, and Iceland, was felt beyond borders of these countries that were hardest hit by it. Populists used the crisis for dramatizing its effects and simplified it as a struggle for workplaces and national markets. This pattern showed successful on the example of Trump’s victory on the USA elections, as well as during preparation and forthcoming success of Brexit. Still, outside of Spain and Greece that followed leftist populist pattern, the most drastic populist reaction on the far-right ideological spectrum was caused by the refugee crisis in 2015. European

national and populist discourses used the opportunity for pointing out more often the threat from Islamization of the Old Continent. What also went in hand for the far-right populists, were terrorist attacks on the European soil, which coincided with the migrant wave. They promised the defense of national, as well as European Christian culture and identity, from the influence of outer-European (non-Christian) immigration of large volume.

At the end, there is a key question, or better two of them: Does populism takes more swing in Europe and is the Europe's future in the hands of populists? The first answer is unequivocally affirmative, and that is clarified in this paper. As for the second question, it is more complex, so the answer would be the same. Namely, the circumstances are still in populist's favor, and the trend of further rise of populist ideologists and protagonists will continue. What is the problem for populists is how to continue successfully with populist mantra after coming into power. Claims about excellence, the right address for people to refer against the elites, and the exploitation of eternal vulnerability on the line "elites inside and hateful adversary outside", are not easily defensible on the long run in the period after populists come into power. These claims are eventually going to become an easy target for discredit by organized political opponents that are not basing their political ideology on expressed populist patterns.

Key words: populism, far-right extremism, populism elements, terrorism, migrant crisis